

Ужгородський національний університет
Історичний факультет
Кафедра історії України
Кафедра політології

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ І ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

*(збірник науково-методичних праць
на допомогу студентам та учням шкіл)*

Ужгород-2005

УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ І ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА
НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

(збірник науково-методичних праць
на допомогу студентам та учням шкіл)

УЖГОРОД-2005

До пропонованого студентам і учням шкіл наукового збірника ввійшли доповіді і повідомлення, виголошені в грудні 2002 р. на науковій конференції "Міжнародні відносини і зовнішня політика незалежної України", проведеній спільно з кафедрою історії України та політології УжНУ в Ужгородському політехнічному ліцеї-інтернаті та на історичному факультеті УжНУ.

Автори цього видання досвідчені науковці, учителі, а також учні-ліцеїсти та студенти, що в процесі навчання активно залучаються до пошуково-дослідницької роботи.

Оприлюднені матеріали стануть у пригоді при підготовці уроків як для учнів так і для вчителів, для лекційних і семінарських занять, при написанні рефератів, курсових і дипломних робіт.

Упорядники – кандидат історичних наук, доцент Василь Мельник;
кандидат історичних наук, доцент Мирослава Лендьел;
кандидат історичних наук, доцент Роман Офіцинський.

Редакційна колегія:

1. Микола Вегеш, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри політології УжНУ;
2. Дмитро Данилюк, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедрою історії України УжНУ;
3. Іван Мандрик, доктор історичних наук, завідувач кафедрою нової і новітньої історії та історіографії;
4. Василь Худанич, доктор історичних наук, професор кафедри політології УжНУ;
5. Микола Матювка, доктор історичних наук, професор кафедри нової і новітньої історії та історіографії УжНУ;
6. Володимир Задорожний, доктор історичних наук, професор кафедри історії України УжНУ;
7. Володимир Огар, директор Ужгородського політехнічного ліцею-інтернату.

Друкується за рішенням кафедри історії України Ужгородського національного університету, протокол №8 від 19 травня 2004 р.

Упорядник і відповідальний за випуск – доцент Р. Офіцинський.

ВСТУПНЕ СЛОВО

Незалежна Україна в зовнішньополітичному дискурсі

*Роман Офіцинський,
кандидат історичних наук, доцент
Василь Мельник,
кандидат історичних наук, доцент
Володимир Огар,
Директор Ужгородського ліцею*

Проведений аналіз вітчизняного і зарубіжного доробку, в т. ч. дисертаційних досліджень, які відображають різноманітні аспекти зовнішньої політики України 1990-х – початку 2000-х рр., не випадково засвідчує скуппульозний інтерес до проблематики чималої верстви істориків, юристів, економістів і політологів.

Надзвичайну користь у цьому ключі мають розлогі спогади, щедро підкріплені документами, зокрема, міністра закордонних справ України (1990-1994, 2000-2003) Анатолія Зленка¹, Надзвичайного і повноважного посла України в Канаді Левка Лук'яненка². Рівносильними є мемуарні книжки колишніх послів зарубіжних країн в Україні, приміром, голландського і фінського дипломатів Роберта Серрі та Густава Гумеруса³.

Загальна зовнішньополітична канва виявилася доволі привабливою в декількох напрямках. Найперше докладно розглянуто історико-теоретичні, державно-правові та зовнішньополітичні передумови інтеграційної політики України щодо європейських і євроатлантичних структур⁴. Зокрема, досліджено історію відносин з провідними інтеграційними структурами Європи, розглянуто її діяльність в Організації з безпеки і співробітництва в Європі та Раді Європи, партнерство з Північноатлантичним союзом, зміст і характер співпраці з Європейським Союзом⁵.

¹ Зленко А. Дипломатія і політика: Україна в процесі динамічних геополітичних змін. – Харків: Фоліо, 2003. – 558 с.

² Лук'яненко Л. На землі кленового листка: Спогади й роздуми посла. – 2-е вид., поновлене й доп. — Київ: Гарт, 2002. – 560 с.

³ Гумерус Г. Україна в переломні часи: Шість місяців на чолі посольства у Києві /Пер. з фін. – Київ: Таксон, 1997. — 193 с.; Серрі Р. Яка ти, незалежна Україно? /Пер. з нідерланд. – Київ: Задруга, 1998. – 178 с.

⁴ Mitter D. Die Aussen- und Sicherheitspolitik der Ukraine seit 1990/91. – Zürich: Forschungsstelle für Sicherheitspolitik und Konfliktanalyse, 1998. – 109 S.; Горенко О. соціально-політичний вимір європейської інтеграції та Україна. – Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2002. – 154 с.

⁵ Міжнародна науково-практична конференція “Україна – Європейський Союз: проблеми зовнішньоекономічної діяльності та перспективи співробітництва”, 22-23 ли-

Означену проблему розглянуто на ширшому цивілізаційному тлі¹. Причому Олег Бодрук і Роман Волчук зробили чимало для з'ясування сукупності видових факторів безпеки — військової, національної та міжнародної, переломлених через призму українського державотворення².

У низці фактографічних монографій, тематичних збірок статей, дисертацій зібрано, систематизовано і прокоментовано багатий історичний матеріал, що стосується насамперед активних контактів України із своїми західними сусідніми країнами³. В основі обоюдної взаємності, як показав кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім. Т. Шевченка Олександр Задорожній, лежить "політика корисного сусідства"⁴.

До речі, на час появи даної монографії О. Задорожній був народним депутатом, керівником групи міжпарламентських зв'язків Україна – Угорщина, а згодом його призначено представником Президента у Верховній Раді.

Компетентністю вирізняються й історико-політологічні та політико-економічні дослідження, присвячені відносинам із Польщею⁵ і Словаччи-

стопада 1995 р.: Тези доп. — Київ, 1995. — 204 с.; Україна в європейських міжнародних відносинах: Наук. зб. /Відп. ред. С. Віднянський. — Київ, 1998. — 526 с.; Інтеграція України у світове співтовариство = Ukraine's Integration to World Community: Матеріали наук.-практ. конф., Київ, 19-20 грудня 1998 р. /Наук. ред. В. Вовк. — Київ, 1999. — 291 с.; Україна і Європа: У 3-х ч. (1990-2000) /Л. Мельникова та ін. — Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2001. — Ч. 1. Україна у міжнародних відносинах з країнами Центральної та Південно-Східної Європи. — 308 с.; Ч. 2. Україна у міжнародних відносинах з країнами Європейського Союзу: Анотована історична хроніка. — 123 с.

¹ Міжнародна науково-практична конференція "Геополітичне майбутнє України" (Київ, 19-20 березня 1998 р.) /Ред. Б. Гуменик. — Київ, 1998. — 176 с.; Коваль І. Последняя битва "холодной войны": Восточноевропейская политика сверхдержав в концепциях зарубежной политологии (80-е - нач. 90-х гг.). — Одеса: АстроПринт, 1999. — 223 с.; Рудич Ф., Балабан Р., Дергачов О., Заремба О., Зеленько Г. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти. — Київ: МАУП, 2002. — 488 с.

² Бодрук О. Структури воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти. — Київ: НІПМБ, 2001. — 299 с.; Бодрук О. Система національної та міжнародної безпеки в умовах формування нового світового порядку: 1991-2001 роки: Автореф. дис... д-р політ. наук. — Київ, 2003. — 24 с.; Wolczuk R. Ukraine's Foreign and Security Policy, 1991-2000. — London; New York: Routledge Curzon, 2003. — 272 p.

³ Цирфа Г. Розвиток співробітництва України з прикордонними європейськими державами (1980-1990-ті роки): Автореф. дис... канд. істор. наук. — Донецьк, 1996. — 20 с.

⁴ Задорожній О. Україна – Угорщина: міст до наступного тисячоліття. — Київ: Парламент, вид-во, 2001. — 335 с.

⁵ Горун Д. Українсько-польські відносини (1991—1997 рр.): Автореф. дис... канд. істор. наук. — Одеса, 1999. — 17 с.; Україна і Польща у Східно-Центральній Європі: спадок і майбуття: Конференція під патронатом Прем'єр-міністрів України і Польщі (Київ, 25-27 червня 1999 р.) /Упоряд. Т. Балабушевич, Н. Довженко. — Київ, 1999. — 160 с.; Зеленько Г. Україна і Польща: моделі політичної модернізації: Автореф. дис... канд.

ною¹ нерідко прикладного порівняльного контексту. Зазвичай у межах східноєвропейського регіону (Україна і Польща, Росія, Білорусь, Молдова)², середніх держав (Україна і Польща і Великобританія)³ чи Причорномор'я і Середземномор'я⁴. Зосібна, досліджені економічні стосунки на державному рівні та в євро регіонах "Карпати" і "Буг", а також показана еволюція концепцій зовнішньої політики, що у 1990-х рр. були запропоновані міністерствами закордонних справ, політичними партіями або індивідуально.

Нагадаємо, що Польща першою серед країн світу визнала незалежність України: факт, який об'єктивно доводить переосмислення ролі української державності для польської безпеки.

У той же час встановлено розбіжність між офіційною політикою України і Польщі та процесами у інформаційних просторах (напівасиметричність зовнішньополітичної комунікації). В Україні трансливалися позитивні зовнішньополітичні орієнтації стосовно Польщі та США, а також НАТО і МВФ. Однак Польща офіційно задекларувала стратегічне партнерство щодо України, проте інформаційно не підтримала цю позицію.

Значний інтерес дослідників відносин із сусідами привертають, зро-

політ. наук. — Київ, 2001. — 20 с.; Чеботар С. Економічні реформи у Польщі: українсько-польські порівняльні дослідження: Автореф. дис... канд. економ. наук. — Тернопіль, 2001. — 21 с.; Моцок В. Сучасні українсько-польські міждержавні відносини: політичний аспект: Автореф. дис... канд. політ. наук. — Чернівці, 2002. — 20 с.; Ковач Л. Українсько-польське економічне співробітництво 1991-1999 рр.: Автореф. дис... канд. іст. наук. — Київ, 2003. — 16 с.

¹ Україна та Словаччина напередодні введення візового режиму: двосторонні відносини та прикордонне співробітництво: Матер. міжнар. наук. конф., Ужгород, 31 травня – 1 червня 2000 р. — Ужгород: Вид-во В. Паляка, 2000. — 172 с.; Серпієнко Т. Українсько-словацькі відносини: формування системи міждержавного співробітництва (1990-ті роки): Автореф. дис... канд. істор. наук. — Київ, 2003. — 18 с.

² Bihl W. Rußland und die Ukraine nach dem Zerfall der Sowjetunion. — Berlin: Duncker & Humblot, 1996. — 319 S.; Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus' and Moldova /Ed. K. Dawisha and B. Parrott. — Cambridge: Cambridge University press, 1997. — XVIII + 386 p.; Religion and culture in early modern Russia and Ukraine /Ed. S. Baron. N. Kollmann. — DeKalb: Northern Illinois University press, 1997. — 213 p.; Шпорлюк Р. Імперія та наші. З історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі /Пер. з англ. — Київ: Дух і Літера, 2000. — 354 с.; Олексієнко Н. Формування зовнішньополітичних орієнтацій суспільств перехідного періоду засобами масової комунікації (на прикладі України, Росії та Польщі): Автореф. дис... канд. політ. наук. — Київ, 2001. — 17 с.; Die Ukraine und Belarus' in der Transformation: eine Zwischenbilanz /Hrsg. R. Lindner, B. Meissner. — Köln: Verl. Wiss. und Politik, 2001. — 280 S.

³ Дударьов В. Зовнішня політика європейської середньої держави за умов глобалізації (на прикладі Великої Британії, Польщі і України): Автореф. дис... канд. політ. наук. — Київ, 2003. — 16 с.

⁴ Аладинка І. Турецько-українське партнерство в економічних інтеграційних об'єднаннях: Автореф. дис... канд. економ. наук. — Київ, 2000. — 19 с.; Веселовський А. Східне Середземномор'я в системі регіональних пріоритетів України: Автореф. дис... канд. політ. наук. — Київ, 2003. — 16 с.

зуміло, поточні аспекти, що зачіпають мільйони громадян, які приватно чи у справах бізнесу щоденно перетинають кордони (візовий режим, митні процедури, оподаткування товарів і послуг, захист інвестицій і т. п.).

Добротно виглядають студії, головне вістря котрих націлене на уважний розгляд багатогранних контактів України із чільними фундаторами "великої сімки" — Сполученими Штатами Америки¹, Федеративною Республікою Німеччина², а також з Ізраїлем³, країнами Латинської Америки⁴ і африканського континенту⁵. Між іншим розглянуто проблеми політичного й економічного співробітництва даних держав, надано об'єктивну оцінку результатам двосторонніх візитів і динаміки того чи іншого діалогу, передусім з огляду на збереження регіональної безпеки, розширення НАТО та ЄС⁶.

Серед важливих критеріїв першорядної значимості в оцінках ефективності зовнішньої політики України є не тільки чіткість і виразність інтеграційних зусиль, реальний рівень інтегрованості у світове співтовариство, але і підвищення професіоналізму дипломатичної служби, її здатності творити, утримувати й зміцнювати міжнародний авторитет держави водночас із дезавуванням провокативних і провокаційних випадів проти неї⁷. Бо, достеменно відомо, що з голими руками супроти геополітичної парадигми, котру видно неозброєним оком в "єдиній Європі", не варто змагатися.

Кілька аргументів. Україна впродовж першого десятиліття своєї не-

¹ Покась М. Концептуальна еволюція політики США в питанні денуклеаризації України (1991-1997 рр.): Автореф. дис... канд. істор. наук. — Одеса, 2001. — 20 с.

² Кудряченко А., Грабарчук Г. Україна й Німеччина — двосторонні відносини на початку 90-х років. — Київ, 1994. — 48 с.; Яцишин М. Українсько-німецькі культурні зв'язки кінця 80-х — у 90-ті роки ХХ століття. — Луцьк: Вежа, 1999. — 204 с.; Мартинов А. Українсько-німецьке співробітництво у контексті європейської інтеграції (90-ті роки ХХ ст.). — Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2000. — 86 с.

³ Сайгакова Л. Українсько-ізраїльські відносини, 1991-1997 рр.: Автореф. дис... канд. істор. наук. — Одеса, 1998. — 17 с.; Балюк О. Становлення та розвиток політичних і економічних відносин між Україною та державою Ізраїль в 90-х роках ХХ століття: Автореф. дис... канд. істор. наук. — Київ, 2002. — 18 с.; Балера О. Взаємовідносини між Ізраїлем та Україною у 1991-2001 рр.: Автореф. дис... канд. іст. наук. — Харків, 2003. — 18 с.

⁴ Бредіхін А. Політичне та торговельно-економічне співробітництво України з Латинською Америкою (1994-1997 рр.): Автореф. дис... канд. істор. наук. — Донецьк, 1999. — 18 с.

⁵ Музика Г. Становлення та розвиток співробітництва України та Південно-Африканської Республіки: Автореф. дис... канд. політ. наук. — Київ, 2003. — 22 с.

⁶ Безпосереднє сусідство України з ЄС: закриті кордони чи нові імпульси для співпраці? (Матеріали міжнар. "круглого столу" експертів, Ужгород, 7-9 листопада 2002 р.) / В. Андрийко, О. Власюк та ін. — Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2002. — 180 с.

⁷ Камінський С. В ім'я національних інтересів: чинники ефективності нашої зовнішньої політики // Політика і час. — 2001. — № 9. — С. 52-59; Щерба О. Адаптація української дипломатичної служби до вимог сучасності в світлі досвіду країн Заходу: Автореф. дис... канд. політ. наук. — Київ, 2001. — 17 с.

залежності перебувала на третьому місці за американською фінансовою допомогою. Щоправда, Ізраїль дотувався сумою понад 4 млрд. дол. річно, Єгипет — понад 3,5 млрд., а Україна — 160 млн. Сполучені Штати Америки зайняли перше місце серед країн світу за обсягами інвестицій до української економіки.

Станом на 1 січня 2002 р. американські інвестиції склали 730 млн. дол. В Україні працює понад тисячу підприємств з американським капіталом. Серед них потужні стратегічні інвестори — "Джон Дір", "Кока-кола", "Бойл", які мають довгострокові плани. Водночас упродовж кількох останніх років певні проблеми мали "Ен-Сі-Ейч Кепітал", "Ар снд Джей Трейдинг" і "Каргіл", яка займалася випуском соняшникової олії. "Каргіл" збудував завод у Донецьку за приблизно 50 млн. дол.

Проблема виникла, коли прийшов один корабель із цукром до Одеси і не було ясно, для кого — ніби через "Каргіл", але призначено для якогось американського підприємства. Заарештований цукор став наочним прикладом не зловживання, а певних труднощів.

Майже 60 німецьких вузів перебувають у науковій кооперації з українськими науково-освітніми центрами. Але якщо в німецьких університетах, за повідомленням "Німецької хвилі" 17 травня 2003 р., навчалось 600 студентів з України, то в українських вищих навчальних закладах нарахували тільки три студенти з Німеччини. Міграційний потік з України до Німеччини лише за 1994-1999 рр. становив 60,8 тис.чол.

Великобританія посідає друге місце серед держав Євросоюзу за обсягами торгівлі з Україною. Також вона є третьою країною за обсягами іноземних інвестицій в Україну, проте загальний обсяг цих інвестицій становить менше півмільярда американських доларів. Саме Великобританія запропонувала членам Європейського Союзу розглянути можливість надання Україні статусу "держави-сусідки ЄС".

Франко-українським відносинам бракує конкретного наповнення у різних галузях. Франція виступила за розширення Європи і розвитку відносин із Східною Європою, особливо з Україною. До цього вельми прихильний президент Жак Ширак.

Цікаво: зарادي 56 млн. французів Україна має приблизно 15 тис. кваліфікованих викладачів французької мови і близько 520 тис. або 12 % учнів і студентів, які вивчають французьку в школах, інститутах і університетах¹. 20 тис. вихідців із франкомовних країн Африки здобували освіту в Україні.

Сильною стороною відносин і Бельгією виявилась економіка, а особливо броварництво. Наприклад, така відома бельгійська пивна група "Інтербрю" зайняла приблизно 40 % українського ринку, маючи стосунок до чотирьох великих пивоварень в Україні.

¹ Довганюк С. Коротка історія відносин між Україною і Францією // Визвольний шлях. — 2002. — Кн. 7. — С. 58-67; Зленко А. Дипломатія і політика: Україна в процесі динамічних геополітичних змін. — Харків: Фоліо, 2003. — С. 193.

Вагомим чинником, який стимулює розвиток двосторонніх відносин, є наявність в Україні єврейської громади – четвертої у світі за чисельністю після США, Росії та Франції (біля 480 тис. чол.). В той же час в Ізраїлі існує майже 400-тисячна громада вихідців з України. За числом “праведників” Україна (1400 громадян) посідає четверте місце у світі після Польщі, Франції та Нідерландів. Як відомо, “Праведники народів світу” мають ті ж права репатріації в Ізраїль, що і євреї, та особливі пільги, як надзвичайно висока пенсія та безкоштовне житло.

Між іншим, із турне Сирією, Ліваном і Йорданією Леонід Кучма привіз додому сувенір – табличку з написом івритом, арабською й англійською: “Обережно, міні!” (від українських військових із Тимчасових сил ООН). По гарячих слідах “Радіо Свобода” 24 квітня 2002 р. епізод прокоментувало: “І Близький Схід, і українське президентство бувають небезпечні, як мінне поле.”

Виконання українською діаспорою політичних функцій виявляється, по-перше, у лобізмі особливих гарантій для ефективного розвитку країни свого походження. По-друге, через низку своїх організацій діаспора виступає як конструктивна опозиція правлячому режимові України, мобілізуючи зарубіжну громадську думку і впливаючи на міжнародні позиції країни помешкання.

Осібне через призму розвитку політичних, наукових, освітніх, релігійних організацій, друкованих органів розглядаються організаційно-політичні (лобістські) можливості української діаспори в Росії¹, Казахстані², Польщі³, Румунії⁴, США⁵, Канаді⁶ та Австралії⁷.

Візьмемо, приміром, “австралійський феномен”. За демографічними дослідженнями 15 тис. українців (усіх 35 тис.), які мешкають в Австралії, користуються мовою предків. У громадському та національно-культурному секторі реально активні менше 5 тис. українських австралій-

ців. Для порівняння зазначимо, що у США проживає понад 2 млн. українців, у Канаді – близько 900 тис. Однак там відсоток активних в українському житті нижчий, ніж в Австралії.

Символічними також у даний період є прізвища губернаторів російських прикордонних регіонів: на західному напрямку – Леонід Губенко і Михайло Прусак (Калінінградська і Новгородська області), на східному – Євген Наздратенко (Приморський край, Хакасія, Тюменська область), південному – Микола Кондратенко і Євген Савченко (Краснодарський край, Белгородська область).

Територія Тюменської області удвічі з половиною більша України, де частка українців у населенні (3,5 млн.) становить до 700 тис. осіб. Це друга після Москви (до 1 млн. українців) за кількісними і організаційними можливостями українська громада в Росії.

На останок зазначимо, що не залишаються поза увагою і виняткові національно-культурні досягнення українців у світі, зосереджених зокрема на північноамериканському континенті¹. Якщо новизна праць, приурочених двостороннім відносинам, обумовлена і фактором появи на міжнародній арені незалежної України, і фактором формуванням нею власної зовнішньополітичної доктрини, зокрема декларуванням миротворчих послуг для “гарячих точок” планети (югославська криза та ін.)², то діаспорні зацікавлення мають добру традицію, як і, між іншим, когорти західних пострадянологів.

¹ Завальний А. Украинские этноды. Страницы истории самаро-украинских отношений. – Самара. Изд-во Самар. ун-та, 1996. – 124 с.; Завальний А. Украина в сердце моем. Рассказы о Самар. укр. нац. культур. центре “Премия”. – Самара: Самар. ун-т, 2000. – 155 с.; Украинцы в Тюмени. – Київ: Бібліотека українців, 2000. – 64 с.; Украина – Башкортостан: связи времен / Под общ. ред. В. Бабенко. – Уфа: Политграфкомбинат, Москва: МГОПУ, 2001. – 215 с.; Дзю В. Українська діаспора в Росії. Українсько-російські взаємовідносини: історія, наука, релігія. – Львів: Бак, 2002. – 304 с.

² Карпенко В. Українці в Казахстані. – Київ: Г-та “Вечірній Київ”, 2000. – 128 с.

³ Кирилин В. Українці в Польщі: проблема збереження етніонаціональної ідентичності як чинник українсько-польських відносин. Автореф. дис. канд. політ. наук. – Київ, 2001. – 20 с.

⁴ Аза Л., Попок А., Швачка О. Українці Румунії: сучасний стан та перспективи етнокультурного розвитку. – Київ: Социс. 1999. – 88 с.; Куреляк В. Українська діаспора Мараморощини (етнографічне дослідження). Автореф. дис. канд. геогр. наук. – Львів, 2000. – 19 с.

⁵ Коваль І. Концептуальне оформлення східноєвропейської політики США на початку процесу глобальних трансформацій. Автореф. дис. д-ра політ. наук. – Київ, 2000. – 35 с.

⁶ Кононенко С. Центральна і Східна Європа в системі сучасної зовнішньої політики Канади. Автореф. дис. канд. політ. наук. – Київ, 1996. – 28 с.; Горбатов Н. Роль української діаспори Канади в формуванні українсько-канадських відносин (1991-1997 рр.). Автореф. дис. канд. істор. наук. – Одеса, 1999. – 18 с.; Гавриленко Н. Украинская этническая группа в общественно-политической жизни Канады (60-90-е гг. XX в.). Автореф. дис. канд. ист. наук. – Санкт-Петербург, 2000. – 16 с.; Фигур-Ралько А. Українська Канада. – Київ: Виннипег: Наша культура і наука, 2003. – 184 с.

⁷ Бойко І. Українська діаспора Австралії як суб’єкт політики. Автореф. дис. канд. політ. наук. – Одеса, 2001. – 21 с.

¹ Гриценко О. Преса українців північноамериканського континенту як чинник збереження його етнічної ідентичності (1990-ті роки). Автореф. дис. канд. істор. наук. – Київ, 1997. – 18 с.; Гриценко О. Українська преса США і Канади (1991-1995 рр.). – Київ: Ін-т соціології НАН України, 1997. – 101 с.

² Шилова А. Роль світового співтовариства в урегулюванні югославської кризи та участь у цьому процесі України (90-ті роки XX ст.). Автореф. дис. канд. істор. наук. – Київ, 1998. – 18 с.